

OLIM TADQIQLARIDA MATBUOTDA MILLIY TIL UCHUN KURASH MASALASI

Bektasheva Gulbahor Rayimjonovna

Qo'qon universiteti Andijon filiali

O'zbek va rus filologiyasi kafedrası katta o'qituvchisi, (PhD)

Annotatsiya: Til va imlo masalalari XX asrda chop etilgan gazeta va jurnallarning bosh mavzularidan biri edi. B.Qosimov maqolalardagi til bilan bog'liq masalalarni tahlilga tortar ekan, ular qay yo'sinda yozilishidan qat'i nazar milliy tilning taqdiri uchun kurashish yo'lida bir mayoq bo'lib xizmat qilgani haqidagi fikrni ilgari suradi.

Kalit so'zlar: muloqot, til, faoliyat, gazeta, jurnal, nutqiy akt, diskurs, lisoniy nutq, nutqiy vaziyat

Annotation: Language and orthography issues were among the main topics covered in newspapers and journals published during the twentieth century. Analyzing language-related issues discussed in these articles, B. Qosimov argues that, regardless of the manner in which they were written, they served as a guiding beacon in the struggle for the preservation and development of the national language.

Keywords: communication, language, activity, newspaper, journal, speech act, discourse, linguistic speech, speech situation.

Аннотация: Вопросы языка и орфографии являлись одной из основных тем газет и журналов, издававшихся в XX веке. Анализируя языковые проблемы, освещённые в статьях, Б. Косимов отмечает, что независимо от формы их изложения они служили своеобразным ориентиром в борьбе за судьбу национального языка.

Ключевые слова: коммуникация, язык, деятельность, газета, журнал, речевой акт, дискурс, языковая речь, речевая ситуация.

Til va imlo masalalari XX asrda chop etilgan gazeta va jurnallarning bosh mavzularidan biri edi. B.Qosimov maqolalardagi til bilan bog'liq masalalarni tahlilga tortar ekan, ular qay yo'sinda yozilishidan qat'i nazar milliy tilning taqdiri uchun kurashish yo'lida bir mayoq bo'lib xizmat qilgani haqidagi fikrni ilgari suradi. Shuningdek, Boshqirdiston xalq shoiri Sayfi Qudashning xotiralariga tayanib, 1915-1916-yillarda Ufadagi "Oliya" madrasasida til masalasiga oid katta bahs bo'lib o'tganligini eslatadi. Qozoq va tatar talabalari o'rtasida darsliklar tili masalasida kelishmovchiliklar yuzaga chiqadi. 1913-yildan Sh. Babich muharrirligida "Porloq" nomli qo'lyozma jurnal chiqar edi, unga taqlidan qozoq talabalari "Sadoq" jurnalini chiqaradilar. Bu esa katta noroziliklarga sabab bo'ladi. Muhokama yig'ilishini Ziyo Kamoliy olib boradi. Bu masala hatto matbuotga ham ko'chadi. 1916-yil "Ong" jurnalining 5-sonida O.Ibrohimovning "Tillari boshqa bo'lsa-da, ko'ngillari - bir" nomli maqolasi bosiladi. Maqolaning asosiy yo'nalishi Gaspirinskiy tomonidan o'rta tashlangan barcha turk xalqlari uchun "umumiy va adabiy bir lison" g'oyasining ilmiy va amaliy noto'g'riligini ko'rsatishga qaratilgan edi. Qolaversa, O.Ibrohimov Istanbulda usmonli, Kavkaz(Boku) adabiyotlarining mustaqil, o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lganligini misollar bilan isbotlab beradi. Bu kabi yondashuvlar B.Qosimovda Turkistonda ham Samarqand, Toshkent va Farg'ona markazlarida o'sha yerning havosi va tuprog'i bilan sug'orilgan matbuot va adabiyotning shakllanganligi, bu yerda ham alohida milliy til xususiyatlari ustuvor bo'lganligi haqidagi fikrni tug'diradi. Ko'ringanidek, XX asr boshlari davriy matbuotlarida chop etilgan maqolalarning aksariyati, xususan, til masalasiga oid maqolalar muammoli adabiy-tanqidiy maqola shaklida paydo bo'lgan. Ya'ni til masalasi birinchidan, davr adabiy jarayonining muhim masalalaridan biri

sifatida tanqidchilikning bosh mavzusiga aylangan edi. Ikkinchidan, maqolalardagi munozaralar o'ta keskin ruhda o'tardi. B.Qosimov esa davr tanqidchiligidagi ahvolni tahlil etar ekan, masalaga mummoli vaziyat nuqtai nazaridan yondoshadi va umumlashma xulosa chiqaradi.

B.Qosimov milliy-adabiy til uchun kurash hamisha ilg'or o'zbek ziyolilarining diqqat markazida turganligi, jumladan, Avloniy ham asarlarini "Turkiston shevasinda" yozganini e'tirof etadi. Mirmuhsin ham o'z maqolasida tatar tiliga turkiy tilni qiyoslar ekan, "ona tilimiz ila taraqqiy topmog'imiz kerak" deya tilni vijdon, or-nomus masalasi darajasiga ko'taradi. Professor B.Qosimov jadid adabiyotining shakllanishi va taraqqiy etishida til borasidagi bunday fikr-mulohazalar muhim ahamiyatga ega ekanligi va jadidlar millatning rivojida tilning o'rnini to'la anglab yetishganligini ta'kidlaydi.

Tilga e'tiborsiz millatning kelajagi barboddir. Chunki har qanday millatning ma'naviy merosi, ajdodlarning avlodlarga qoldirajak ma'naviy merosi, tarixi va adabiyoti ham til yordamida kelajak vorislarga yetkaziladi. Jadidshunos B.Qosimov Ismoilbekning "Til va mas'uliyat" maqolasini tahlil qilar ekan, turkiy xalqlarning tillari va shevalari bir-biridan farqlanishiga to'xtalib, yagona adabiy til masalasini o'rta qo'yadi. Ruslarda Lomonosov, Jukovskiy, Pushkin, Turgenev kabi adiblar, mutafakkirlar adabiy til uchun umr bo'yi kurashganligi, arablarning ko'zga ko'ringan allomalari til birligi uchun, nemislar umumiy til uchun intilganligini aytib o'tadi. Millatning milliy mustaqilligini ta'min etadigan turli-tuman mutaxassislar ilmiy-madaniy muassasalar uchun maorifga xizmat qiladigan yagona adabiy til bo'lmas ekan, millat ozod bo'la olmasligini ta'kidlaydi.

Jadidlar tomonidan chop etilgan "Taraqqiy" gazetasida 1909-yilda Alibek Husaynzodaning "Turklik – askarlik" maqolasini tadqiq etar ekan, professor Begali Qosimov yozuvchining til materiali asosida muhim bir fikrni ilgari surganligini qayd etadi. "Buyruq maylini anglatuvchi ayrim fe'llarimizda 4-5 qavatli amr ma'nolari bor ekan (Masalan, ur, urdir, urdirt, urdirtir; chiq, chiqar, chiqart, chiqartir)ki, boshqa tillarda uchramas ekan. Bu hol ko'p bosqichligi esa davlat idora tizimida eng ko'hna zamonlardan buyon mansab-martabalar silsilasining qat'iy intizomi subordinatsiyasiga amal qilinib kelinayotganligiga dalil ekan. Masalan, qo'shin boshlig'i askarlarga to'g'ridan-to'g'ri "Qal'aga hujum eting!" demaskan, sarkardalariga "Etdirtiring!" derkan va bu buyruq poyama-poya mingboshi-yuzboshi bo'ylab tushib kelarkan". Demak, birgina so'zning jamiyatdagi o'rnini, uning insoniyat hayotiga ta'siri shunchalar ahamiyatli ekanki, jadidlar millatning taraqqiyoti, yashash va uni saqlab qolish kafolatini ham milliylikda ko'rib, til muammosini birinchi o'ringa qo'ydilar. Alibek Husaynzoda har bir millatning tili uning hayoti, fikri, ruhining oynasi ekanligini aytib o'tadi.

B.Qosimov vaqtli matbuotda chop etilgan til, adabiyot va ijtimoiy hayot bilan bog'liq mavzudagi maqolalarni, tanqidiy chiqishlarni mantiqiy izchillik bilan tahlilga tortadi. Behbudiyning "Tanqid saralamoqdur" maqolasini "Navoiydan keyingi bir necha asrlik sukunatdan so'ng bu sohaning xos xususiyatlarini tayin etib, adabiyotda tenghuquqlilik masalasini o'rta qo'ydi", - deya baholaydi.

B.Qosimov jadid adiblarining ijtimoiy-siyosiy, adabiy-estetik qarashlari xususida asosli mulohazalarni ilgari surishida vaqtli matbuot nashrlarini jiddiy o'rganishi qo'l keladi. Vaqtli matbuotdagi maqolalarning aksariyatida ijtimoiy fikr uyg'unligi mavjudligini "shaxsiy har qanday cheklashdan ijtimoiy adolatgacha bo'lgan masalalar adabiyotning kun tartibiga qo'yilgan"ligi bilan izohlaydi.

B.Qosimov o'z ilmiy faoliyatida jadid ijodkorlarining hayoti va ijodini o'rganish bilangina cheklanmadi. Ularning hayot yo'li, ijodiy merosini sinchkovlik bilan kuzatish millat taqdiri, Vatan muammolari, inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni tahlil etish

bilan uyg'unlashdi. Olim davriy matbuot hodisalarini tekshirish orqali millat tafakkurining tadriji bosqichlarini aniqlay bildi. U jadid adabiyotidagi murakkab o'sish jarayonini vaqtli matbuot bilan uzviylikda tekshirdi. Bu davrdagi ijtimoiy-siyosiy, adabiy-madaniy hayot, yangi fikr, yangi g'oyalar aynan matbuotda aks etganligi, ijodkorlarning charxlanishida ham matbuot asosiy vosita bo'lib xizmat qilganini tarixiylik, yaxlitlik, tizimlilik kabi tamoyillar vositasida chuqur ilmiy tahlil orqali sinchkovlik bilan ko'rsatib berdi. Olim ommaviy axborot vositalarini jadid adabiyotining taraqqiy etib borishi va xalqning ijtimoiy-estetik tafakkuri o'sishiga ta'sir ko'rsatishdagi bosh omil sanagani bois vaqtli matbuot materiallaridan o'rinli foydalanishning uddasidan chiqdi. Vaqtli matbuot materiallaridan foydalanganda ham estetik asoslarning ustuvorligi tamoyilidan foydalanadi.

Adabiyotlar

1. Курунов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. –Тошкент: Академнашр, 2013.— Б. 341.
2. Есин А. Принципы и приемы анализа литературного произведения. – Москва: Флинта, Наука, 2000. — С. 179.
3. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. – Москва: Учпедгиз, 1959. — С 369; Ковалев В. А. Многообразие стилей в советской литературе. – Москва-Ленинград: Наука, 1965. — С. 22; Хализев В.Е. Теория литературы. –Москва: Высшая школа, 1999. — С. 162.
4. Йўлдошев Қ., Йўлдош М. Бадий таҳлил асослари. –Тошкент: Камалак, 2016. – Б. 36.